

Voorwoord

Orpheus in de dessa was in onze schooltijd een geliefd boek voor de literatuurlijst. 'De omvang valt reuze mee,' was onder scholieren ook toen al hoge lof. Inderdaad hoort het tot de dunste boekjes die de Nederlandse literatuur heeft voortgebracht. Erg aandachtig kan ik het niet gelezen hebben, want van de inhoud herinnerde ik me niets. Toen ik het onlangs in een doosje op de rommelmarkt zag liggen nam ik het mee. Het was een exemplaar uit 1920 dat zo te zien een poos in het water had gedreven. Maar wat een prachtig boekje! Nu, een kleine veertig jaar na de schoolbanken, zou *Orpheus in de dessa* hoog op mijn lijst van Nederlandse klassiekers staan en boven aan de lijst van Indonesië-literatuur. Boven *Oeroeg* van Hella Haasse en ook boven de *Max Havelaar*.

In de eerste plaats vanwege het thema. Het verhaal is een metafoor voor twee manieren van leven die elkaar uitsluiten. Zowel in het groot, op het niveau van de

samenleving, als in het klein tussen mensen onderling, en zelfs binnen één persoon. De vorm is een spannende, gevoelige vertelling met een dramatische ontknoping en de stijl is kernachtig, er staat geen zin in die gemist kan worden. Voor de handeling geldt dat ook.

Meestal wordt dit boekje een novelle genoemd, waarschijnlijk omdat dat nu eenmaal de gewoonte is voor iets wat langer is dan een verhaal en korter dan de gemiddelde roman. Maar de hoofdpersoon ondergaat de invloed van de buitenwereld en van de mensen om hem heen, en verandert er geloofwaardig door. Ik houd het daarom liever op een kleine roman.

Orpheus is een politiek pamflet als de *Havelaar*, een aanklacht tegen economische en culturele overheersing en de verdringing van een andere levenswijze. De Wit heeft niet gekozen voor de uitwaaierende literaire non-fictie van Multatuli. Ze weet prachtig de sfeer en de schoonheid van het landschap van het oude Java op te roepen, maar houdt de handeling en de gebeurtenissen strak ondergeschikt aan haar thema. Daardoor

stijgt het verhaal boven tijd en plaats uit en krijgt het universele zeggingskracht. Het drama gaat niet alleen over Java aan het eind van de negentiende eeuw, het is van alle tijden en plaatsen waar de moderne economie haar intrede doet en een meer traditionele levenswijze vernietigt. Net als Multatuli kiest ze partij voor de zwakste, maar ze doet het zonder zich op te winden of kwaad te maken, met begrip voor de onmacht van de eenling tegenover krachten in en buiten hem waar hij geen vat op heeft.

Daarnaast is *Orpheus* een vroege 'groene' roman. De suikerfabriek met zijn stoommachines, stroopstank, roetwolken en zwetende arbeiders, met de hardwerkende goudspeculant en millionair-in-wording Willem Bake aan het hoofd, symboliseert een maatschappij waarin de markt een centrale plaats inneemt. Een systeem dat materiële welvaart brengt, maar ten koste van waarden die niet in geld kunnen worden uitgedrukt. De Wit rekent een traditionele levenswijze in harmonie met de natuur, en de natuur zelf, tot die kwetsbare waarden. Ze

brengt ze onder in de persoon van Si-Bengkok, de fluitspeler. Los van elkaar zouden ze een eigen leven kunnen leiden, maar in de ontmoeting vernietigt de een de ander. Dat dit gebeurt zonder het goed en wel te beseffen of te willen, min of meer als ongeluk, maar wel als een ongeluk dat voortvloeit uit een manier van leven, zegt veel over De Wits genuanceerde kijk op goed en slecht, en misschien ook wel over haar visie op economische en technische vooruitgang.

Gaandeweg bekruipt je als lezer het gevoel dat Willem Bake niet alleen iets buiten zichzelf doodt, maar ook, en misschien wel vooral, iets in zichzelf. Hij werkt onvermoeibaar aan de groei van zijn fabriek, maar soms bevangt hem het verstikkende gevoel dat hij de blauwe lucht alleen nog maar kan zien door een fabrieksschoorsteen. De pijp wordt steeds hoger, en het stukje blauw kleiner en kleiner. Hij werkt veertien uur per dag aan de nieuwe machines, en hij boekt er succes mee, maar intussen verwaarloost hij iets dat veel belangrijker is, en dat onherroepelijk verloren gaat. De Wit plaatst hem tegenover Si-

Bangkok, die in armoede leeft maar met de rijkdom van de natuur, de vrijheid en de muziek. De een leeft in dienst van een idee, een plan, iets dat hij in de toekomst wil verwezenlijken en waaraan het heden wordt opgeofferd. De ander drijft op de stroom van het leven en laat zich door Orpheus' klanken betoveren in het hier-en-nu. Zoals in zoveel harten leeft ook in het hart van Willem Bake de fluitspeler naast de zakenman. Ook binnen één mens, zo lijkt De Wit te willen zeggen, richt de zakenman de fluitspeler te gronde.

Pauline van de Ven
Amsterdam, maart 2010

Orpheus in de Dessa

IN de stilte en de eenzaamheid van de nacht was het een enkele toon geweest — een klare helder-hoge toon, die aangestreden kwam op de lamplichte galerij en trilde, en al weder voorbij was, weg over de rivier en de blank-beglinsterde suikerrietvelden, de verte in.

Nu was het weer stil.

De jonge man zag op van zijn boek.

Wat was dat geweest? Een vogel?

Het klonk bijna als wielewaalgeroep.

Een wielewaal in de middernacht!
Waarom niet, hier in Indië, waar alles
zo vreemd was en verrassend, dat het
gewone niet van het onmogelijke onder-
scheiden kon worden?

Alles was 'stil nu.

Alleen in het bamboe-bosje, op het
maanlichte grasveld, tjlpte en kriedte
een krekkel. En vanwaar de rivier op-
schemerde tussen blauwig-beglansd riet,
kwam een kabbelend gemurmel, bijna
onhoorbaar.

Anders niet.

Hij hervatte de zin in het boek.

„...zodat men de dus veranderde
constructie, de machine, ah ja, — een